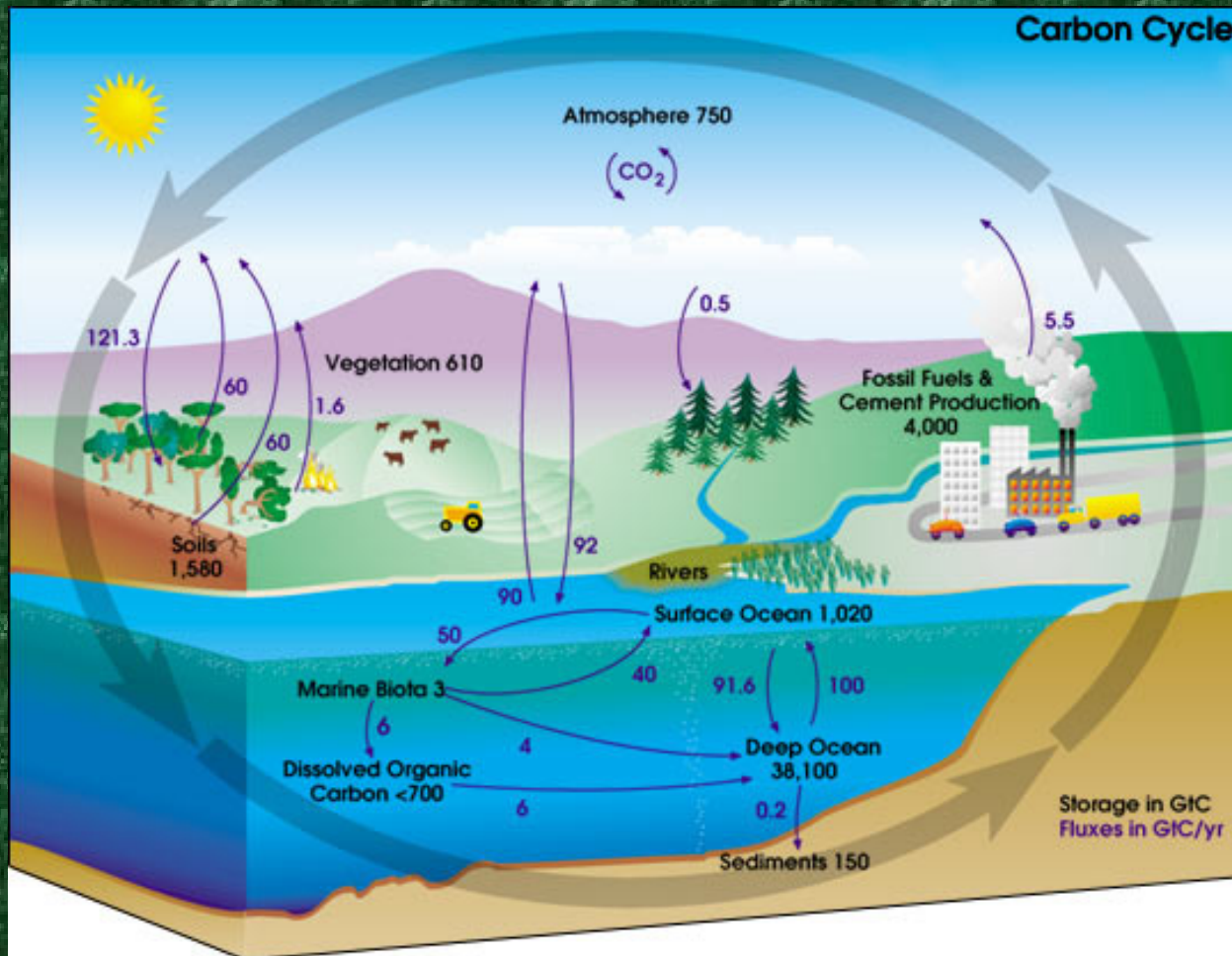

A LÉGKÖRI NYOMANYAGOK FORRÁSAI ÉS NYELŐI

A légkör fejlődéstörténetéből:

szoros kapcsolat a légkör és az egyes szférák között
állandó kölcsönhatás

bioszféra – litoszféra – hidroszféra

A légkör stabilitása: kvázi egyensúlyi állapot, dinamikus egyensúly, a ki- és belépő anyagmennyiségek egyensúlya a kibocsátó és a befogadó szféra lehet eltérő kényes egyensúly – **megjelenik az EMBER**

Az egyes szférák a légköri nyomanyagok forrásai és nyelői is lehetnek

Forrás: szféra/hely/folyamat – ahonnan/amely révén nyomanyagok kerülnek a légkörbe

Nyelő: szféra/hely/folyamat – ahová/amely révén nyomanyagok távoznak a légkörből

BIOSZFÉRA

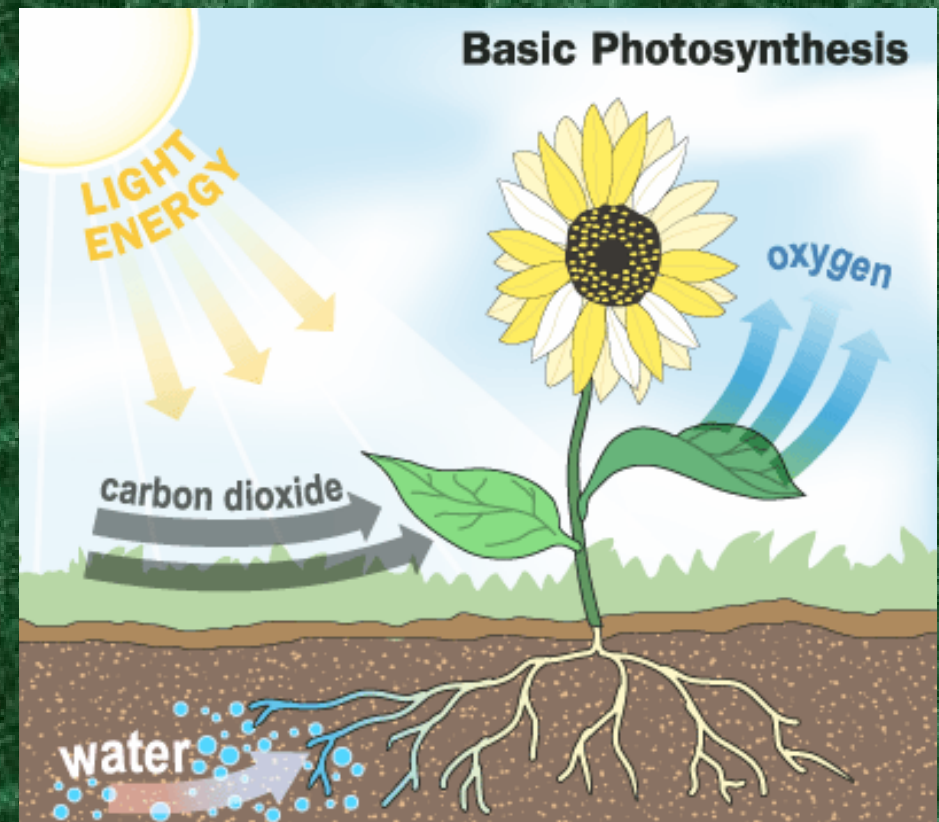
Legjellegzetesebb kölcsönhatás: fotoszintézis/respiráció

Nappal: $\text{CO}_2 + \text{H}_2\text{O} + \text{energia (napfény)} \rightarrow \text{szerves anyagok}$
(pl. cukor) képződnek

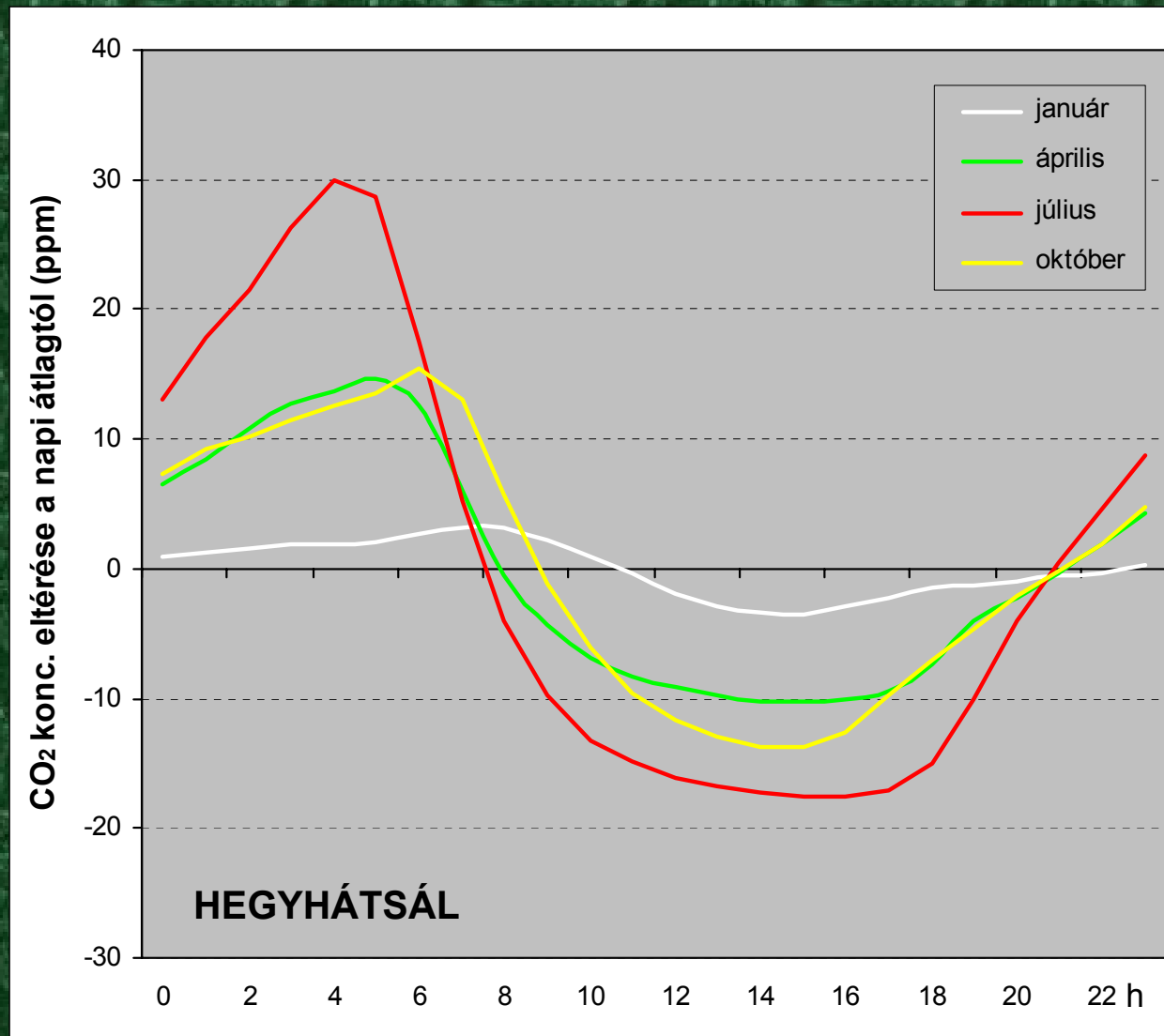
Éjjel: a létfenntartáshoz szükséges energia a szerves anyagok oxidációjából

Ciklikus $\text{CO}_2 - \text{O}_2$ csere a bioszféra és a légkör között
kvázi-egyensúlyi helyzet

BIOSZFÉRA

Ciklikus CO_2 – O_2 cseré a bioszféra és a légkör között $\Rightarrow$
 $\Rightarrow$ napi menet a koncentrációban

BIOSZFÉRA

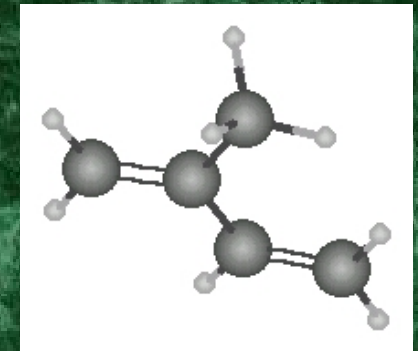
Növények: nem csak CO₂/O₂!

Füvek, (főleg) gyümölcsfák: etén (C₂H₄) *(függ a növény élelciklusától, állapotától)*

Lomblevelűek: izoprén (C₅H₈)

a fotoszintézis mellékterméke, a klorofil oxidációjával keletkezik

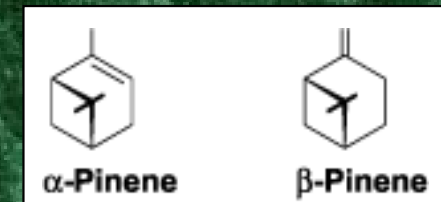
faj, fény és hőmérsékletfüggő kibocsátás
(nyári maximum)

Tűlevelűek: terpének

fényfüggetlen, hőmérsékletfüggő kibocsátás

biokémiai folyamatok terméke

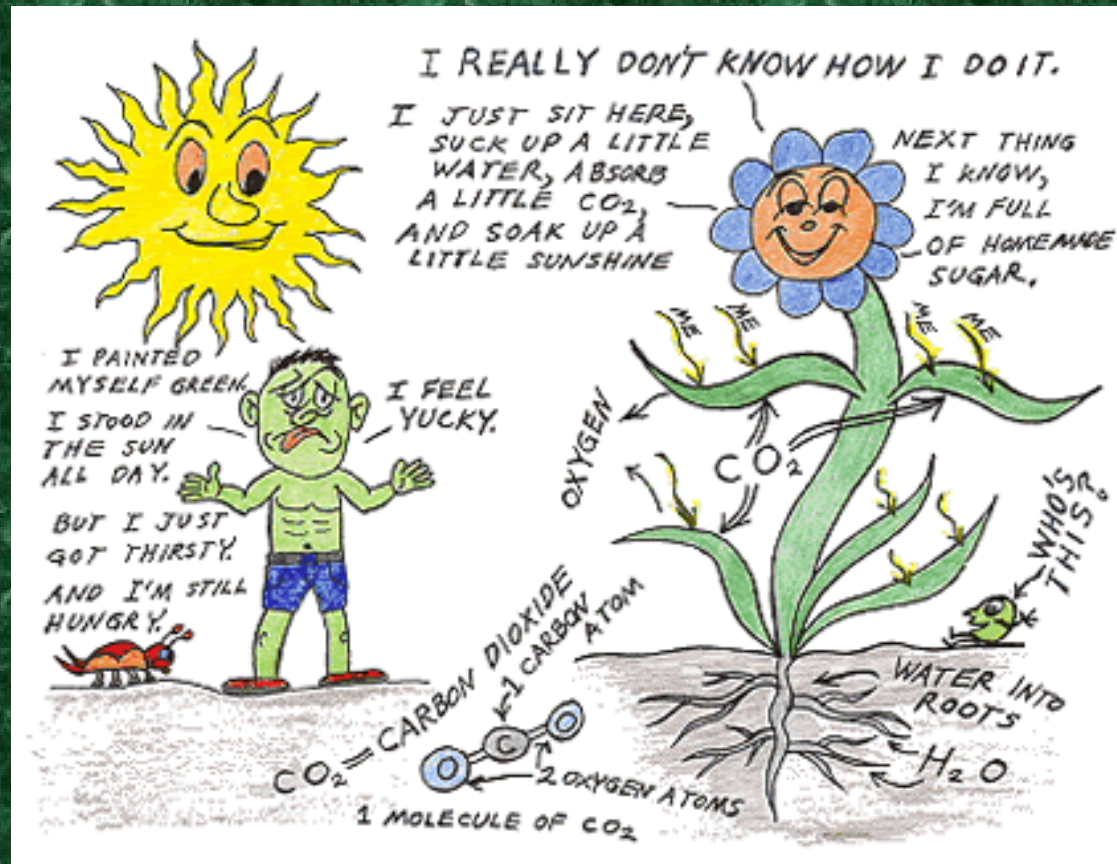
Növények: illatanyagok (bonyolult szerves vegyületek)
nem csak C, O, H

BIOSZFÉRA

Állatvilág: nem fotoszintetizál – energiaforrás a légzés ($O_2 \rightarrow CO_2$)
(szerves anyagok oxidációja)

emésztőrendszer (szimbionta baktériumok) $\rightarrow$ metán (CH_4)
(különösen: kérődzők, természetek)

illatanyagok, jelzőanyagok – bonyolult szerves vegyületek

BIOSZFÉRA

Oxigén-hiányos/oxigén-mentes környezetben:

anaerob mikroorganizmusok

elhalt szerves anyag anaerob lebontása

termék: elsősorban metán (CH_4)

forrásterületek: mocsaras területek, ár-apály területek
elárasztott rizsföldek
hulladék-lerakók
egyes állatok emésztőrendszere,...

talaj-mikroorganizmusok: etán (C_2H_6), propán (C_3H_8) is

Oxigénes környezetben: elhalt szerves anyag oxidációja (CO_2)

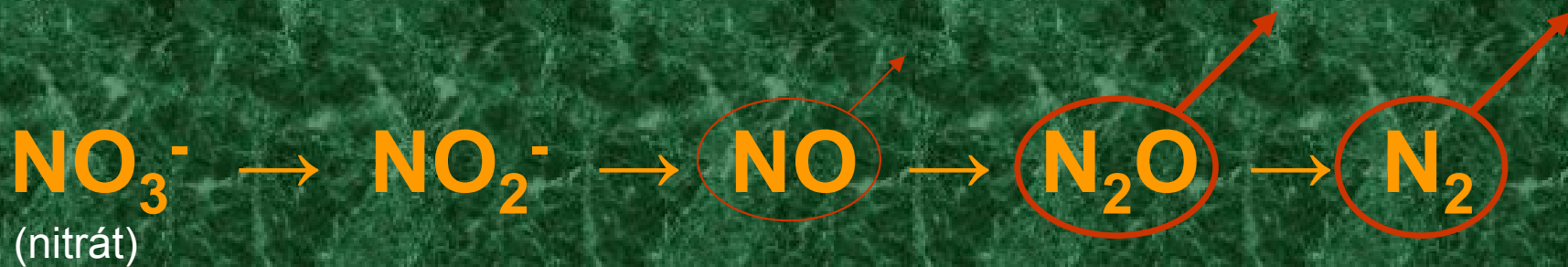

BIOSZFÉRA

Az élő szervezetek nem csak szenet, hidrogén és oxigént tartalmaznak, hanem más elemeket is (pl. nitrogén, kén, foszfor, stb.). Ezek megjelennek a kibocsátásban is.

Magasabbrendű állatok vizelete → hidrolízis → ammónia (NH₃)

Nitrát-lebontó mikroorganizmusok a talajban (denitrifikáció):

(a légkörből megkötött nitrogén visszajuttatása a légkörbe,
a légköri nitrogén oxidációjának ellensúlyozása)

BIOSZFÉRA

Az 1970-es évekig: honnan a sok kén a légkörben?

tengeri és talajlakó mikroorganizmusok anyagcseréje:

karbonil-szulfid (COS), szén-diszulfid (CS_2)

tengeri és talajlakó mikroorganizmusok, fitoplanktonok anyagcseréje:

dimetil-szulfid ($(\text{CH}_3)_2\text{S}$)

Metiláció: nem csak a kén eltávolítása az anyagcsere során

CH_3Cl , CH_3Br , fém-metilek

(klór, bróm, stb. az óceánok sótartalmából, talajból)

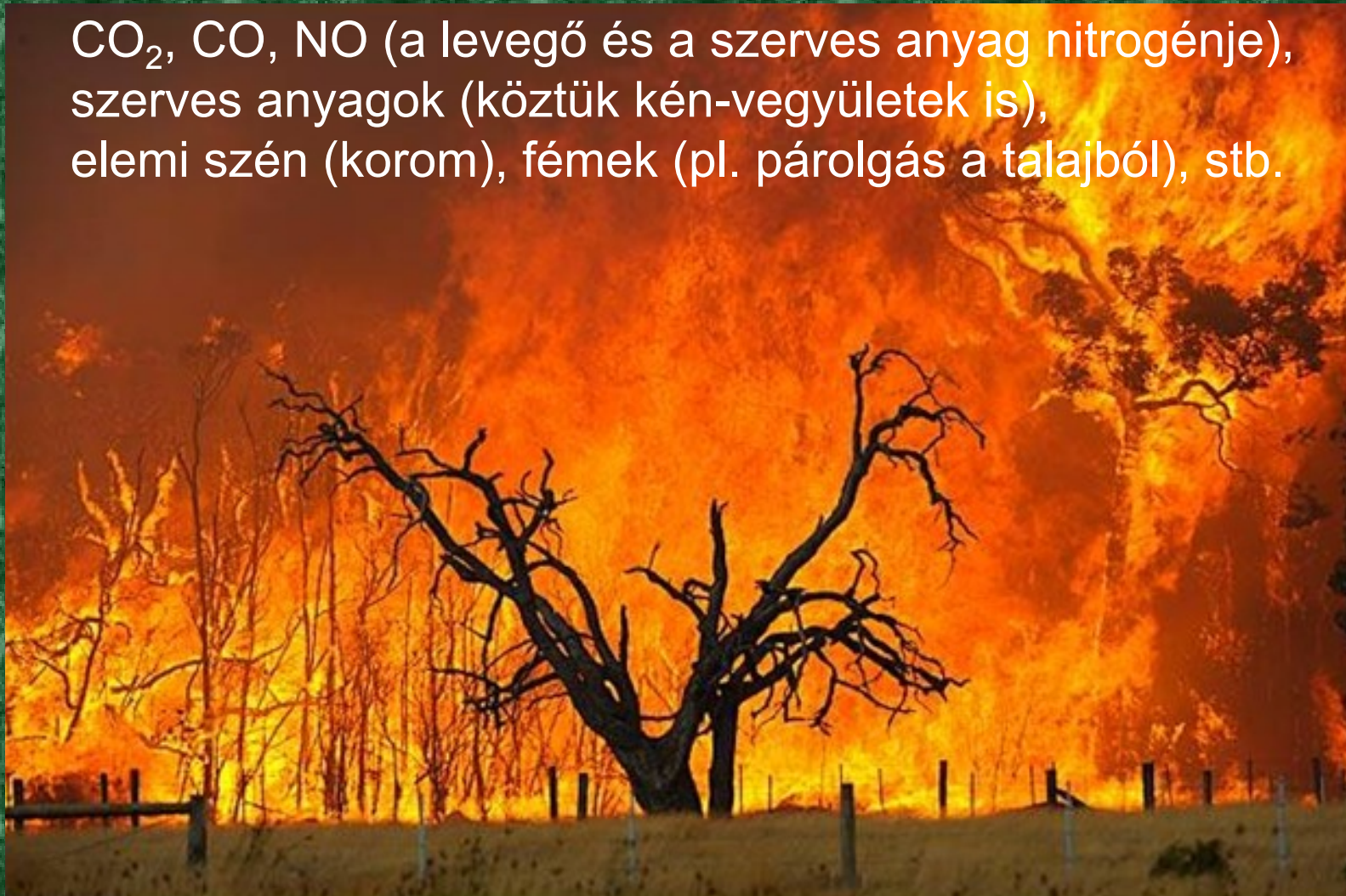
A foszfor-vegyületek levegőkémiai jelentősége csekély

BIOSZFÉRA

Természetes/antropogén erdő- és bozóttüzek:

alacsony hőmérsékletű, oxigén-hiányos/tökéletlen égés
→ sok részlegesen oxidált anyag

CO₂, CO, NO (a levegő és a szerves anyag nitrogénje),
szerves anyagok (köztük kén-vegyületek is),
elemi szén (korom), fémek (pl. párolgás a talajból), stb.

HIDROSZFÉRA

Sok nyomanyag a biológiai aktivitás következtében (lásd bioszféra)

Óceán = híg vizes oldat

Vízben oldható anyagokra egyensúlyban a felette lévő léggörrel

$$C_{\text{oldat}} \sim p_{\text{léggör}}$$

Henry-törvény

Az oldhatóság hőmérséklet-függő $\Rightarrow$ az óceán forrás és nyelő is lehet

Tengeri só részecskék (kloridok, szulfátok) befolyásolják a léggöri sugárzásátvitelt

LITOSZFÉRA

A geokémiai források töltötték fel a légkört, ma is működnek

Domináns: vulkáni tevékenység

térben és időben koncentrált (esetenként a sztratoszféráig lövell)

Kigőzölgések: időben egyenletesebb, de csekély hozam

CO_2 , SO_2 , H_2S , HCl ,... vízgőz

Közetek:

Radioaktív bomlás: nemesgázok (pl. $^{40}\text{K} \rightarrow \text{Ar}$, $^{226}\text{Ra} \rightarrow \text{Rn}$,...)

Erózió: szilikátok, alumínátok, oxidok

(csak a $<10 \mu\text{m}$ -es részecskék maradnak tartósabban a levegőben)

VILÁGŰR

Csekély anyagmennyiség a meteoritokból

csak a magaslégkörben van jelentősége
(pl. alkáli fémek az ionoszférában)

LÉGKÖR

A légkörben is keletkeznek nyomanyagok → erről szól a levegőkémia

EMBERI TEVÉKENYSÉG

A régmúlt idők légkörének összetételét közvetett információk alapján ismerjük (pl. geológia)

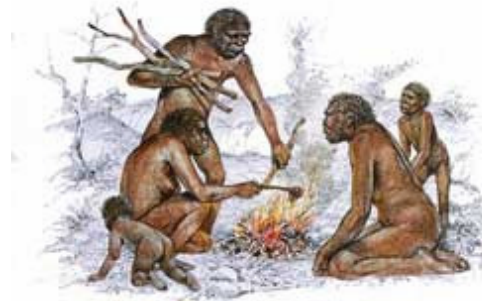
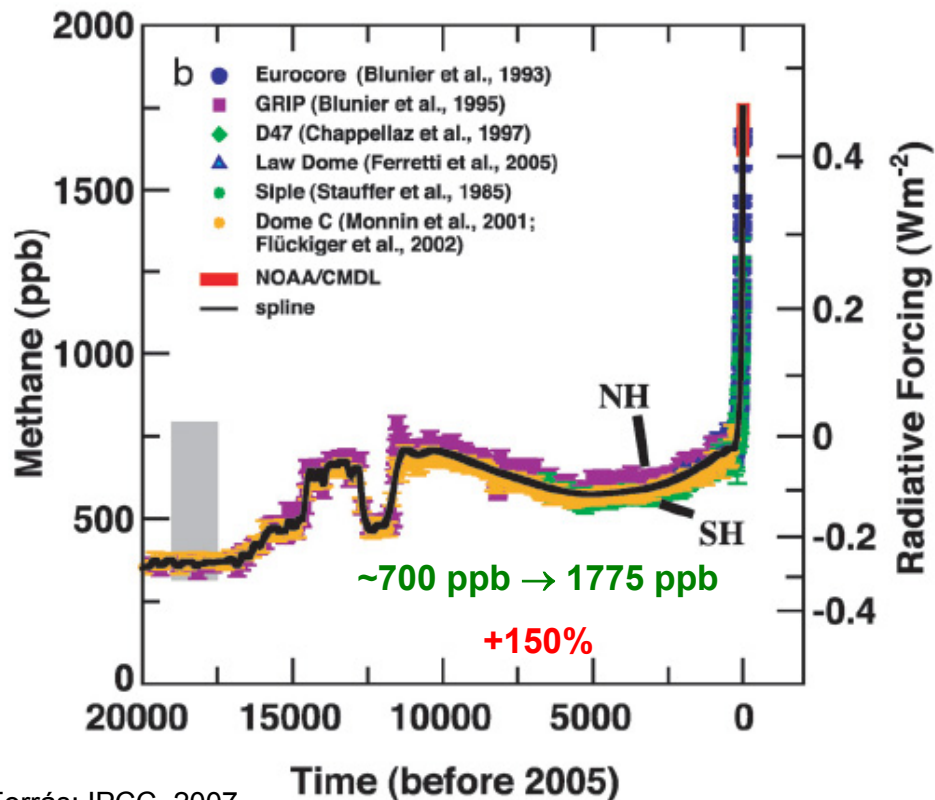
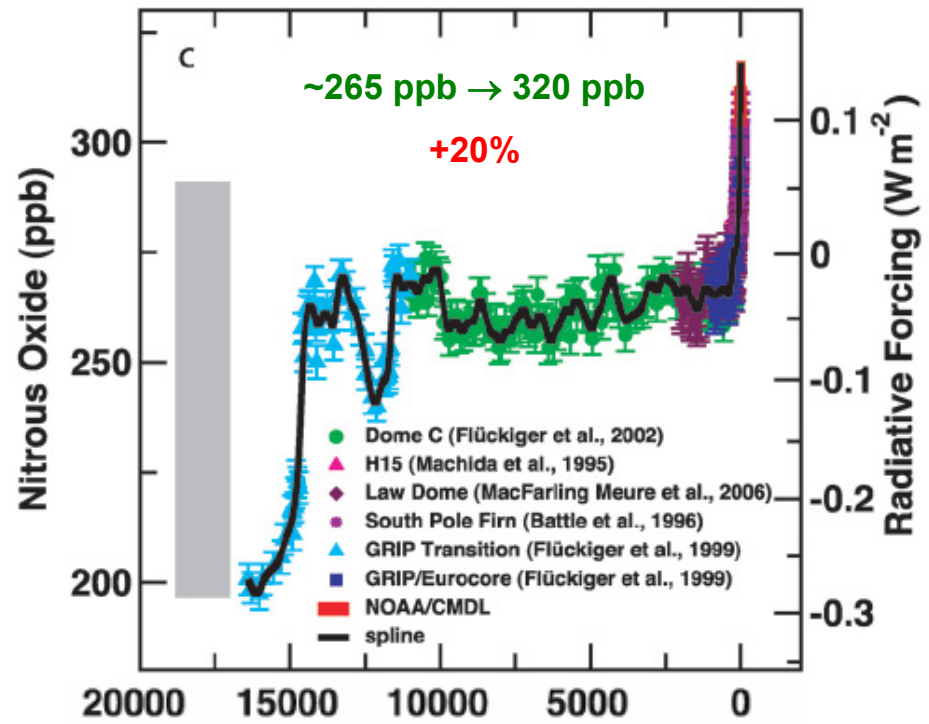
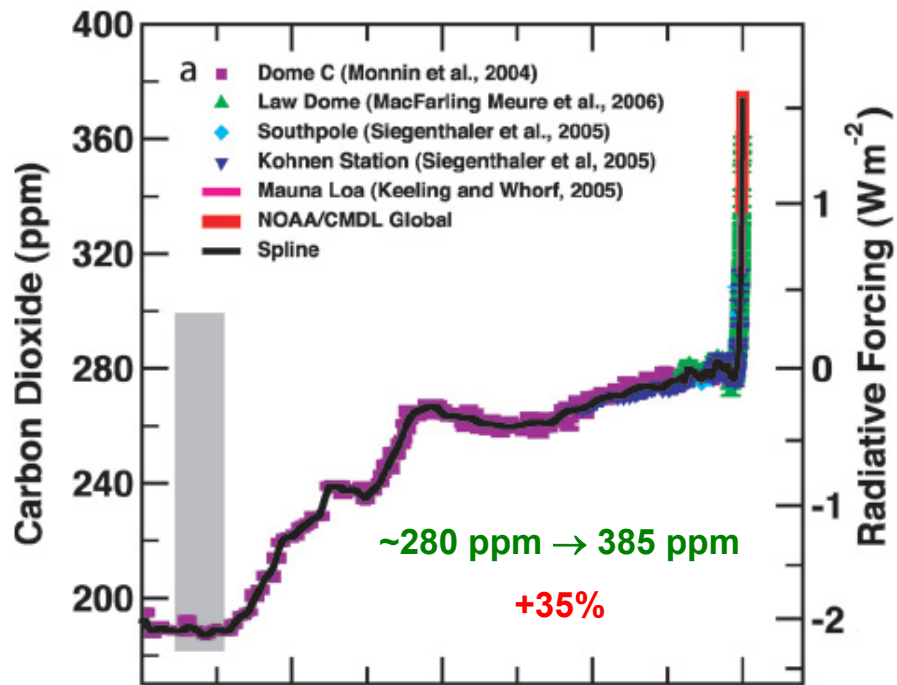
Az elmúlt ~800 ezer évről közvetlen adatok a jégmintákból (csak nem reaktív anyagokra)

Az elmúlt 200-300 évben látványos változások indultak a légkör összetételében

Új nyomanyag-forrás jelent meg, az **EMBERI TEVÉKENYSÉG**, amelyet nem vagy nem teljesen ellensúlyoznak a nyelők

A kibocsátás a légkör össztömegéhez képest csekély, de a ppb-s mennyiségeket, egyensúlyban lévő anyagmérlegeket képes befolyásolni

Megjelentek a természetes forrás nélküli nyomanyagok a légkörben

EMBERI TEVÉKENYSÉG

FOSSZILIS TÜZELŐANYAGOK (szén, kőolaj, földgáz) ÉGETÉSE

A légkörből évmilliók alatt megkötött szén felszabadítása és gyors ütemű visszajuttatása a légkörbe

Cél: főleg energiatermelés (elektromos áram, fűtés, belső égésű motorok üzemeltetése, stb.)
vegyipari felhasználás (pl. műanyagipar)

Égés (oxidáció): szén/szénvegyületek $\rightarrow$ CO_2

Tökéletlen égés: CO, korom, részlegesen elégett szénhidrogének

Magas hőmérsékletű égés: NO/NO₂ (a levegő nitrogénjének oxidációja)

Tüzelőanyagok szennyezettségéből: pl. SO₂, fémek (Ni, V, As,...)

EMBERI TEVÉKENYSÉG

TERMÉSZET ÁTALAKÍTÁS / TERÜLETHASZNÁLAT VÁLTOZTATÁS

Cél: területszerzés mezőgazdasági terület, település, útépités, repülőtér, távvezeték, stb. céljára

Megoldás: égetés

Következmény: légszennyezés, gyorsuló talajoxidáció, erózió, csökken a bioszférikus nyelő kapacitása (pl. CO₂)

Biomassza égése: alacsony hőmérsékletű, oxigén-hiányos/tökéletlen égés → sok részlegesen oxidált anyag

CO₂, CO, NO (a levegő és a szerves anyag nitrogénje), szerves anyagok, elemi szén (korom), fémek (pl. párolgás a talajból), stb.

EMBERI TEVÉKENYSÉG

TERMÉSZET ÁTALAKÍTÁS / TERÜLETHASZNÁLAT VÁLTOZTATÁS

Cél: élelmiszer-termelés bővítése, élelmiszer-ellátás biztosítása

Megoldás: az állatállomány és a termőterület növelése, (mű)trágyázás

Következmények: légszennyezés, anyagmérlegek egyensúlyvesztése

Pillangósvirágúak (zömmel takarmánynövények) termelésének növelése:

nitrogén-megkötés növelése, denitrifikációs folyamatok erősítése
(légköri nitrogén-forgalom módosítása)

(Mű)trágyázás: denitrifikációs folyamatok erősítése (N₂O kibocsátás!)

Rizstermelés: metán-kibocsátás

Állattenyésztés: ammónia- és metán-kibocsátás

Szerves hulladék: metán-kibocsátás

EMBERI TEVÉKENYSÉG

IPARI TERMELÉS, TERMÉKEK *(az energiatermelésen túl)*

Kohászat: fémgőzök

Műtrágya-gyártás: N_2O ,...

Oldószerek (festékek, tisztítószer) párolgása: szerves anyagok

Üzemanyagok párolgási vesztesége: szerves anyagok

Vegyipar, gyógyszeripar, papíripar, élelmiszeripar: különböző szerves
anyagok

Szénbányászat: CH_4 (sújtólég)

Kőolaj- és földgáz-kitermelés: CH_4 , CO_2 (kis mennyiségben egyéb szénhidrogének)

Földgáz-szállítás, -elosztás: CH_4 (kis mennyiségben egyéb szénhidrogének)

EMBERI TEVÉKENYSÉG

IPARI TERMELÉS, TERMÉKEK *(az energiatermelésen túl)*

20. század elejétől speciális célokra természetben elő nem forduló anyagok
(köztük illékonyak, légkörbe kerülők)

Freonok, halonok (anyagcsoportok, DuPont-márkanév, 1930-as évektől)

FREONOK (CFC-k, klorofluoro-carbonok, telített klórozott-fluorozott szénhidrogének)

Előnyök: egészségre ártalmatlan, **kémiaailag inert**, fizikai tulajdonságaik alapján sok célra kiválóan alkalmazható anyagok

Felhasználás: porlasztás (aeroszolos palackok), habosítás (műanyagipar), tisztító oldószer (elektronikai ipar), hűtőközeg (hűtőgépek, légkondicionálók)

VESZÉLY *(de ez csak fél évszázad után derült ki):* a troposzférában kémiaailag inert, hosszú légköri tartózkodási ideje miatt feljut a sztratoszférába, ahol az UV-sugárzás ózon-réteget roncsoló klór-atomokat szakít le róla

EMBERI TEVÉKENYSÉG

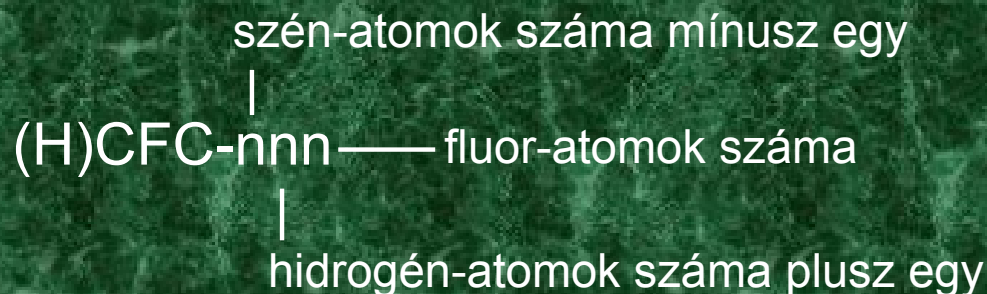
IPARI TERMELÉS, TERMÉKEK *(az energiatermelésen túl)*

FREONOK (CFC-k, klorofluoro-carbonok, telített klórozott szénhidrogének)

triklorofluoro-metán	CCl_3F	CFC-11
diklorodifluoro-metán	CCl_2F_2	CFC-12
triklorotrifluoro-etán	$\text{C}_2\text{Cl}_3\text{F}_3$	CFC-113

Egy vagy több Cl/F atomot hidrogén helyettesít → lágy freon (HCFC)

reaktívabb, mint a CFC, gyorsabban elbomlik, nem jut fel a sztratoszférába, kevésbé roncsolja az ózonréteget **(de ezek is üvegházhatásúak!)**

EMBERI TEVÉKENYSÉG

IPARI TERMELÉS, TERMÉKEK *(az energiatermelésen túl)*

HALONOK (bróm-tartalmú halogénezett szénhidrogének)

Felhasználás: motorok, hajtóművek, drága elektronikai berendezések oltása

az oxigén kiszorító nehéz gázok, hő hatására sem bomlik mérgező anyagokra, nem tesz kárt az eszközökben

Probléma: ugyancsak veszélyezteti az ózon-pajzsot (de nincs jó helyettesítő anyag)

MONTREALI JEGYZŐKÖNYV (1987) és kiegészítései

A különböző halogénezett szénhidrogének termelésének és felhasználásának korlátozása, tiltása a sztratoszféra ózon-tartalmának védelmében

EMBERI TEVÉKENYSÉG

Több ezer más anyag...

A NYOMANYAGOK KIKERÜLÉSE A LÉGKÖR BŐL

A légkör kémiai összetételének stabilitása:

ami bekerül, annak ki is kell kerülnie

(nemesgázok halmozódnak, de nagyon lassan)

NYELŐK:

Világűr felé: csak H, kevés He – nem jelentős

Száraz ülepedés: a nyomanyagok közvetlen megkötődése a felszínen (ad- és abszorpció). Oldható anyagoknál elősegíti, ha a felszín nedves.

Nedves ülepedés: a nyomanyagok a felhő- és csapadékelemekben kötődnek meg és a csapadékkal távoznak $\Rightarrow$ csapadékkémia

SZÁRAZ ÜLEPEDÉS

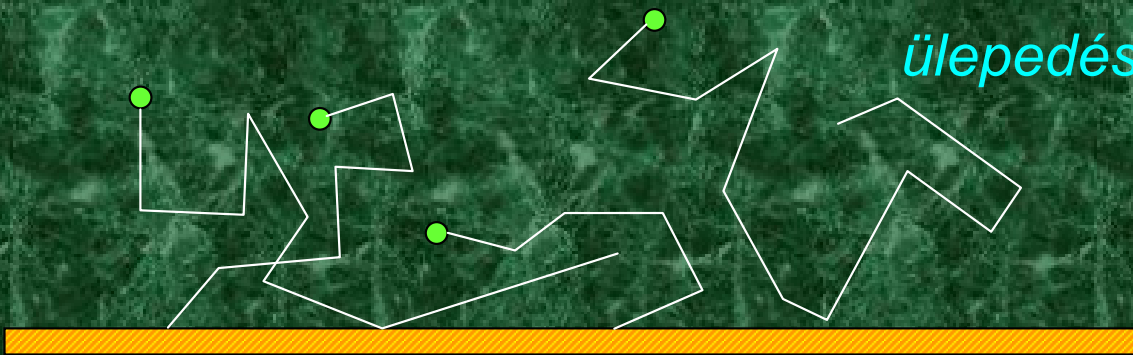
Rendezetlen mozgás → ütközés a felszínnel → megkötődés

$$F \left[\frac{g}{m^2 s} \right] \sim c \left[\frac{g}{m^3} \right]$$

arányossági tényező m/s dimenziójú

üledési sebesség (v_d)

$$D(\text{epozíció}) = F = v_d \cdot c$$

Síma, passzív felületen lassú, nagy aktív felületen (pl. növényzet) gyors,
(különösen ha nedves, és oldható anyagról van szó)

SZÁRAZ ÜLEPEDÉS

Száraz ülepedési sebesség mm/s nagyságrendű

gáz	ülepedési sebesség (mm/s)	felszín
Karbonil-szulfid (COS)	0,82	fű
Szén-monoxid (CO)	0,2-0,7	talaj
Kén-hidrogén (H ₂ S)	0,15-2,8	talaj
Nitrogén-dioxid (NO ₂)	0,5-6	növényzet
Ózon (O ₃)	5	növényzet
Salétromsav (HNO ₃)	20-30	fű
Kénsav (H ₂ SO ₄)	1	fű
Kén-dioxid (SO ₂)	7-10	óceán

Hatékony nyelő: $v_d=1$ cm/s esetén 1 nap alatt kb. 1 km magas légoszlopot tud „kiüríteni”

NEDVES ÜLEPEDÉS ⇒ csapadékkémia

A vízgőz kondenzációja kondenzációs magon indul meg →
→ a kondenzációs mag kimosódik

Az oldható gázok beoldódnak a cseppbe

Az aeroszol részecskék ütközéssel kerülhetnek a cseppbe

Felhőben és felhő alatti kimosódás (wash-out/rain-out)

Általában a talaj felé nő a koncentráció →
→ a hulló cseppbe folyamatos a beoldódás

REJTETT ÜLEPEDÉS (a nedves ülepedés speciális esete)

Talajjal/növényzettel érintkező felhő

Magasabb hegységekben jelentős lehet!